

Al sinds 1928 is de Synagoge van Enschede, het monumentale gebouw -een ontwerp van Karel de Bazel- een architectonisch sieraad voor Nederland. Het gebouw heeft op wonderbaarlijke wijze de Tweede Wereldoorlog overleefd, maar deze geschiedenis is nauw verbonden met het lot van de Joden in Enschede.

Synagoge in oorlogstijd : een verhaal van misdaden, ellende en moed (2)

Al in het eerste jaar van de bezetting, op 9 februari 1941, richten een groepje dronken Duitse soldaten vernielingen aan in de Synagoge. André Andriessse, als godsdienstleraar verbonden aan de Synagoge, belt de politie. Er zijn ruiten stukgeslagen uit de verbingsdeuren van de toiletten en van de garderobe. Nadat de politie vertrokken is dringen opnieuw Duitse soldaten het gebouw binnen en richten vernielingen aan in de schoollokalen. Ze rukken schoolplaten van de muren, slaan stoelen kapot, gooien boeken uit de kast en bedreigen André met de dood. Een Duitse officier voorkomt op het nippertje dat hij wordt doodgeschoten.

*Op de laatste schooldag las juffrouw Kobus langzaam vijf namen op. Ik hoorde daar ook bij. "In het nieuwe schooljaar mag ik aan jullie geen les meer geven" zei ze met een zachte stem. Het werd stil in de klas, we keken elkaar aan, die boodschap kwam hard aan.
(Bert Woudstra)*

De Duitse bezetting krijgt een grimmig karakter als in september 1941 in Usselo telefoonkabels van de Wehrmacht worden doorgesneden. De Duitsers arresteren in Enschede 71 mannen en alle Joodse mannen in die groep, in totaal 68, worden weggevoerd naar Mauthausen.

*Vroeg in de ochtend werden we gewekt door bonzen op voordeur. Twee politieagenten en een Duits sprekende man vroegen naar mijn vader. Hij kleedde zich snel aan, hij moest mee naar het bureau voor een verhoor. Vader nam verder niets mee, het moest een misverstand zijn. We hoorden dat hij samen met anderen was opgesloten in het Gemeentelijke Lyceum. Ik was negen jaar en mijn moeder vroeg aan mij om hem een pakje boterhammen te brengen. Onder aan de trap van het gebouw werd ik tegen gehouden, hij stond boven. Ik mocht het pakje niet naar hem toebrengen en hij lachte naar mij. Een politieman bracht het naar mijn vader.
Dat was de laatste keer dat we elkaar zagen, 2 weken later overleed hij in Mauthausen, zogenaamd aan een hartaanval. (Bert Woudstra)*

Tegen het einde van dat jaar is duidelijk dat zij allen bij de razzia gearresteerde mannen zijn vermoord. De ernst en verschrikkingen van de Jodenvervolging is nu dagelijkse realiteit. Vanaf april 1942 zijn de Joden verplicht een davidster te dragen. In juli 1942 worden in Nederland de beruchte rassenwetten van Neurenberg van toepassing. Deze criminele wetgeving ontnamen de Joden hun burgerschap en veroordeelden ze tot een pauperbestaan. Het verstootte ze uit het maatschappelijke leven en beroofde ze van hun eigendommen.

In augustus van hetzelfde jaar moeten Joodse mannen onder zestig jaar zich melden voor transport naar werkkampen. Het is nu voor eenieder duidelijk dat na uitsluiting ook hun leven gevaar loopt. Kort daarna volgt een eerste razzia en velen proberen onder te duiken. Met financiële hulp van Wally

van Hall, de bankier van het verzet en bijdragen van de Enschedese fabrikanten, lukt dit ruim 400 Enschedese joden.

In 1942 wordt de Synagoge herhaaldelijk belaagd vooral de ramen moeten het ontgelden. De school aan de Prinsestraat blijft echter in gebruik voor enkele tientallen leerlingen. Henri van Hasselt en Izak Heijmans gaven er les. Vanaf september mag de gemeente geen bijdrage meer geven voor de financiering van de school, de Joodse Raad moest de scholen overnemen en ontvangt tachtig gulden per jaar voor elke leerling. In januari 1943 is het leerlingenaantal van de Joodse ulo en het Joodse gymnasium zodanig geslonken, dat die scholen ook worden ondergebracht in Prinsestraat. Korte tijd later verdwijnt de school, officieel zijn er in april 1943 geen Joden meer in Enschede.

In de garderobe van de Synagoge is de foto gemaakt: 3 hoeden op de balie. Het zijn de hoeden van Sigmond Menko, Isidoor van Dam en Gerard Sanders. Het is de enige foto waar ze "samen" in hun rol als leden van de Joodse Raad op staan. Ditzelfde driemanschap vormde eerder het dagelijkse bestuur van het in 1933 opgerichte Comité Duitse Vluchtelingen. Het secretariaat, dat aanvankelijk gevestigd was in de Bisschopstraat, verhuist later naar de Prinsestraat 16, het secretariaat van de Synagoge. Tot mei 1940 biedt het Comité aan vluchtelingen veel hulp, vooral bij hun doorreis naar veiliger landen.

In 1941 eist de bezetter de oprichting van een Enschedese Joodse Raad, die vanaf dat moment verantwoordelijk is voor het onderwijs, de zorg, het verenigingsleven en ook de schakel is tussen Duitsers en Joden. Het is de Joodse Raad in Enschede snel duidelijk dat Joden moesten onderduiken en na de razzia in september van dat jaar gaat men actief mensen daartoe aansporen. In Leendert Overduin, predikant te Enschede, vinden ze een belangrijke bondgenoot. Hij neemt de taak op zich om te zorgen voor onderduikadressen. Samen met zijn twee zusters, een buurvrouw en enkele anderen zet hij een onderduikorganisatie op. Gerard Sanders voorziet hem van de namen van de joden van wie bekend is dat ze spoedig op transport gaan. De Joodse Raad krijgt regelmatig van inspecteur Wim Sanders van de Enschedese politie tips over op handen zijnde razzia's. Ze sporen hun Joodse medeburgers aan om onder te duiken. In april 1943 wordt de Raad opgeheven, op dat tijdstip staan er nog 81 Joden in het bevolkingsregister geregistreerd. In hetzelfde jaar verliezen de Joodse medeburgers hun laatste recht: het recht om zich ergens op te houden of te verblijven.